

2024, Vol. 5(1), 29-46  
© The Author(s) 2024  
Article reuse guidelines:  
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>  
DOI: 10.47613/reflektif.2024.143  
Article type: Research Article

Received: 29.12.2023  
Accepted: 20.01.2024  
Published Online: 13.02.2024

Aysun Körlü Topan\*

## Yapay Zekânın Ölüm ve Yas Kavramları Üzerine Etkisi: Thanabot Örneği

### *The Effect of Artificial Intelligence on the Concepts of Death and Mourning: The Example of Thanabot*

#### Öz

Günümüzde teknolojik gelişmeler, özellikle de yapay zekâ pek çok farklı alanda önemli etkilere sahiptir. Ölüm ve yas kavramları da bu gelişmelerden etkilenmekte, bir anlamda dönüşmektedir. Bu makalenin amacı; ölüm ve yas kavramlarının yaşadığı bu dönüşümde yapay zekânın etkisini thanabotlar üzerinden tartışmaktır. Bu amaçla ölüm ve yas kavramları literatür taraması yapılarak toplumsal ve tarihsel bağlamları içerisinde ele alınmış, devamında dijitalleşme ile yaşadıkları dönüşüme değinilmiştir. Çalışmanın sonunda thanabotların olası etkileri literatürden çıkarımlarla tartışılmıştır. Buna göre; thanabot kullanımının kişiden kişiye değişen etkileri olacağını söylemek mümkündür. Bu anlamda bu teknoloji özellikle yas tutanlar için olumlu etkilere sahip olabilir. Ancak thanabotların ticari boyutu, ölen kişiyi ne kadar temsil edeceği, yas tutanlar için ikincil kayıp riski, yazılım güvenliği gibi olası sorunlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca bu teknolojiyle ilgili araştırmaların hem bireysel hem de toplumsal düzeyde farklılıkları dikkate alarak yapılmasının önem arz ettiği görülmüştür.

29

#### Abstract

Today, technological developments, especially artificial intelligence, have significant impacts in many different fields. The concepts of death and mourning are also affected by these developments and, in a sense, are transformed. The purpose of this article is to discuss the impact of artificial intelligence on the transformation of the concepts of death and mourning through thanabots. For this purpose, the concepts of death and mourning were examined in their social and historical context by conducting a literature review, and then the transformation they have with digitalization was mentioned. At the end of the study, the possible effects of thanabots are discussed with inferences from the literature. According to this; it is possible to say that the effects of using thanabot will vary from person to person. In this sense, this technology can have positive effects, especially for those who are grieving. However, it is possible to say that thanabots have potential problems such as their commercial size, how much they will represent the deceased, the risk of secondary loss for mourners and software security. In addition, it is important that research on this technology is carried out by taking into account differences at both individual and social levels.

#### Anahtar Kelimeler

Ölüm, yas, dijitalleşme, yapay zekâ, thanabot

#### Keywords

Death, mourning, digitalization, artificial intelligence, thanabot

\* İstanbul Üniversitesi, aysunkorlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9478-172X.

## Giriş

Teknolojinin toplumlar ve insanlar üzerindeki etkisi farklı yönleriyle her zaman tartışılmıştır. İster olumlu ister eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilsin, gerçek olan teknoloji ve toplum etkileşim içerisinde olduğudur. Son yıllarda özellikle yapay zekâda yaşanan gelişmelerle, bu etkileşimin olası etkilerinin daha çok tartışıldığını söylemek mümkündür. İnsanı hayrete düşüren teknolojik gelişmeler karşısında, teknolojinin önlenemez bir şekilde ilerlediği inancı kuvvetlenmektedir. Ancak teknolojik gelişmeler insandan, toplumdaki, siyasetten, ekonomiden vs. bağımsız değildir. Yapay zekâ da böyledir. Dolayısıyla yapay zekânın gelişimini de bağlamları içerisinde değerlendirmek ve bu teknolojinin gideceği yönü tayin ederken bu bağlamların olası etkilerini hesaplamak önemlidir.

Pek çok teknolojik yeniliğin hayata hızla karıştığı günümüzde unutulmaması gereken en önemli noktalardan bir tanesi de; teknolojinin, aslında insanları başkalaştıran bir faaliyet olduğudur (Artut, 2014, s. 12). Teknoloji günlük rutinleri değiştirmekte, alışveriş, eğlence, sosyalleşme, çalışma gibi pek çok faaliyeti dönüştürmektedir. Bu dönüşümü ölüm ve yas kavramları söz konusu olduğunda da görmek mümkündür. Bu makalenin amacı, ölüm ve yas kavramlarının yaşamakta olduğu bu dönüşümü, kavramların toplumsal ve tarihsel bağlamlarını dikkate alarak dijitalleşme ve özellikle bir yapay zekâ teknolojisi olan thanabot üzerinden tartışmaktır. Bu amaçla; ölüm ve yas kavramlarına dair literatürden hareketle kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra, dijitalleşme ve sosyal medyanın etkisine değinilecek, son bölümde ise; konu thanabot kavramı ve örnekleri üzerinden tartışılacaktır.

## Ölüm Üzerine

Yapay zekâ, ölüm ve yas üzerine düşünmek ağırlıklı olarak ölümün biyolojik anlamından ziyade sembolik anlamları üzerine düşünmeyi gerektirmektedir. Günümüzde teknolojik ilerleme ne kadar sağlanmış olursa olsun, biyolojik anlamda ölümsüzlük insanoğlu için henüz bir seçenek değildir. Dolayısıyla yapay zekâ ve ölüm özelinde akla ilk gelen seçeneklerden bir tanesi bedenlen olmasa da zihnen hayata devam etme olasılığıdır. İnsanın zihnen dahi olsa ölümsüz olma arzusu, ölümün ne olduğu, ölüm korkusu, ölümün toplumsal anlamları gibi pek çok açıdan konuyu ele almayı gerektirmektedir. Her ne kadar oldukça geniş olan bu literatürü bu makale özelinde tartışmak mümkün olmasa da, ölüm korkusunun anlamı, ölüm düşüncesiyle toplumsal baş etme yolları ve ölümün modern toplumlardaki yeri üzerine kısa bir değerlendirme yapmak mümkündür. Kastenbaum ve Moremon'un ifadesiyle;

*Ölüm nedir? Bir fikir? Bir kavram?...Ölüm de tıpkı diğer kavramlar gibi kurallar ve sınırlamalara tabidir...“Canlı” ve “ölü” arasındaki farkı belirlemeye ve ölümün kendisini tanımlamaya çalıştığımızda sembolik kurgularla karşı karşıya kalırız. Çünkü belirli bir toplumda belirli bir zamanda mevcut olan sözcükler, kavramlar ve düşünme biçimleriyle çalışıyoruz. “Ölü” ve “Ölüm” kavramları hala yapım aşamasında olan, hala sorgulanmaya, meydan okunmaya ve revizyona tabi kavramlardır (Kastenbaum, Moremon, 2018, s. 40).*

Kastenbaum ve Moremon'ın değindiği üzere her ne kadar biyolojik bir gerçeklik olsa da insanın ölümüne dair algısı toplumsal olarak inşa edilmiştir. Ölümden sonra ne olacağını belirsizliği belli inanç sistemleriyle açıklanmaya çalışılsa da, ölüm insan için yine de hoş olmayan duygular ifade etmektedir. Bu bağlamda Kübler-Ross (2010)'a göre; insanın bilinçaltında bu dünyadaki hayatının bir sonu olduğunu tasavvur etmesi, pek de kabul edilebilir bir şey değildir. Dolayısıyla insan ölümünü genellikle dışardan kötü niyetli bir müdahaleye bağlamakta, doğal nedenlerle ya da yaşlılık nedeniyle ölmeyi pek de hayal etmek istememektedir. İnsan gelişen teknolojiyle ölümü ne kadar kontrol edebildiğini düşünse de, ölüm korkusu baki kalmakta, sadece ölümler, ölmekle ve ölenlerle başa çıkma şekilleri değişmektedir.

Bauman'a göre de ölümden daha doğrusu ölümün kaçınılmazlığından ve dünyadaki varlığımızın geçiciliğinden daha rahatsız edici bir düşünce yok gibidir; "*Ölüm, aklın en büyük yenilgisidir. Akıl ölümü "düşünemediği" için, ölüm kavramı terim bağlamında bir çelişkidir ve çelişki olarak kalmaya zorunludur*" (Bauman, 2000, s. 25-27). Kearl'e göre ise; "ölümüne dair geliştirilen kaygılar aynı zamanda unutulmak ya da görmezden gelinmek korkusu ile alakalıdır. Kaç insan büyük büyük dedelerinin ismini sayabilir ki?" (Kearl, 1989, s. 210). İster ölümü tasavvur edemiyor olmaktan ister unutulma korkusundan olsun, ölüm düşüncesi insanın zihninin derinlerine attığı, birlikte yaşadığı ama anmak istemediği bir düşman gibidir. Ölüme dair bu düşüncelerin kaynağının tamamen insan olmanın getirdiği psikolojik bir gerçeklik ya da tek başına toplumsal bir kurgu olduğunu söylemek oldukça indirgemeci bir bakış açısı olacaktır. Ancak, ölüme ilişkin algılardaki değişimlerin belli tarihsel süreçlerle ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bireyin ve bağlı olduğu geniş topluluğun ölümün önlenemez ya da kaçınılmaz bir olay olduğu gerçeğini kabullenmesi önemlidir. Ancak bu şekilde kaçınılmaz olan bu acıyı önleyecek ya da hafifletecek stratejiler geliştirilebilmektedir (Flynn, 2007, s. 107). Bu açıdan ölümün sosyolojik olarak iki bağlamı olduğunu söylemek mümkündür; ilki bireyin biyolojik ve sosyal varlığının son bulması, ikincisi ise; bireyin sosyal bağlar içinde olduğu diğerleri için bir yitime neden olmasıdır. Ölen bireyin yokluğu nedeniyle yakınlarının yaşadığı yoksunluğun giderilmesi ise ritüeller (cenaze törenleri, anma törenleri, kültüre özgü gelenekler gibi) aracılığıyla sağlanmaktadır (Burcu, Akalın, 2008, s. 31). Toplumdan topluma farklılık gösteren bu ritüellerin yanı sıra, ölümün geleneksel ve modern toplumlarda farklı yorumlanması da tarihsel ve kültürel bir inşa olduğunu göstermektedir (Erbuğ, 2021, s. 50). Teknoloji bağlamında ölüm ve yas üzerine düşünmek, gelenekselden moderne bu kavramların değişimi üzerine düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Her kültür ölümün neden olabileceği toplumsal parçalanmayı önleyebilmek için, toplumsal bütünlüğü bozmayacak şekilde, ölümün gerçekliğini ve önlenemezliğini kabul eden düşünce sistemleri geliştirmiştir. Moore ve Williamson'ın özetlediği şekilde; ilk insan toplumları, atalarına tapınmak da dâhil olmak üzere, ölümler ile yaşayanlar arasındaki uçurumu kapatacak, ölmeyi başka bir dünyaya göç etmek olarak tasvir eden dini sistemler geliştirmişlerdir. Yunanlılar ölüm korkusuyla baş edebilmek için akli ve felsefeyi kullanmışlardır. Orta Çağ Hristiyanları beden ölümünü

Tanrı'ya kavuşma yolunda bir özgürleşme olarak görerek kendilerini ölümün gerçeğine teslim etmişlerdir. Doğru toplumları yeniden doğuşu, aydınlanmayı ve nirvanayı kullanmışlardır. Değiştirilen her sistem bireyin ölümüne bir anlam vererek toplumun ölüm karşısında tam bir nihilizme düşmesini engellemiştir (Moore, Williamson, 2003, s. 4). Walter da, ölümün değişen anlamları üzerine değerlendirmesini üç tür ölüm üzerinden yapmaktadır; “geleneksel ölüm”, “modern ölüm” ve “postmodern ölüm”. İlki evde, ölen kişi ve çevre tarafından tanınan bir doktor / din adamı eşliğinde gerçekleşen, dini öğretilerin etkisindeki ölümdür. İkincisi hastanelerde gizlenen, merkezdeki karakterin artık ölen kişi değil doktorun olduğu, bazı durumlarda ölüme yaklaşan kişinin uyutulduğu, sürecin bilincinde olmadığı ölümdür. Sonuncusu ise; ölmekte olan kişinin durumuyla ilgili açıkça bilgilendirilmesi, ailesiyle vakit geçirmeyi ya da evinde ölmeyi seçmesi gibi süreçleri kapsayan, ölüm ve yas sürecinin yeniden bulunduğu, modern ölümün getirdiklerine bir anlamda meydan okuyan ölümdür. Walter bu ölüm türlerinin her ne kadar birer ideal tip olarak tarihsel gelişmeyi anlamayı kolaylaştırsalar da, çoğu ölümün üçünden de özellikler taşıyabileceğini belirtmektedir. Eğer geleneksel ölüm özünde “dini” olarak kabul edilirse, modern ölüm “tıbbi”, postmodern ölüm ise “kişisel” olarak nitelendirilebilir (Walter, 1996, s. 193-194).

Walter'ın “modern” olarak nitelediği ölüm anlayışı tarihsel anlamda önemli bir kırılmayı temsil etmektedir. Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırmasını temellendirirken ortaya koyduğu üzere, 18. yüzyıl itibarıyla özellikle tıpta yaşanan gelişmeler önemlidir. Bu büyük oranda kentleşmeyle beraber nüfusun karşılaştığı sağlık, hijyen, ölüm gibi sorunlarla ilişkilidir. Tıbbileştirme süreçleri bu sorunların aşılmasında pratik bir öneme sahipken, ölüm, delilik, hastalık gibi süreçleri “normal olmayan” ilan etmiş ve toplumsal alanın dışına çıkarmıştır (Foucault, 2015). Kamu sağlığında yaşanan gelişmelerle birlikte önleyici tedaviler sayesinde nüfusun daha genç üyelerindeki ölüm oranları düşmüştür. Ancak bir yandan kitlesel savaşlar ve otomobil gibi yeni teknolojiler sonucunda daha şiddetli ölümler insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ölüm hane halkı için daha beklenmedik bir hal almıştır. Doğal ölümün giderek üzeri örtülürken şiddet içeren ölüm kitlesel izleyicilere sunulan fantezilerde - dedektif hikâyeleri, gerilim filmleri, savaş hikâyeleri, casus hikâyeleri, korku çizgi romanları gibi – giderek büyüyen bir rol oynamıştır (Gorer, 1955, s. 51). Bir anlamda kitle iletişim araçları ölümü gösteri dünyasının bir parçası haline getirmiştir. (Sağır, Canayaz, 2023, s. 322) Bu yeni koşullarda insan, ölümü bilinçaltına itmek ve medyada gördüğü ölüm haberleri karşısında “başka birisi, ben değil” diye düşünmek zorunda kalmıştır (Kübler-Ross, 2010, s. 24). Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere ölümün göz ardı edilmesinin modernleşmeyle arttığı kabulü etkindir. Öyle ki bu süreç “Ölümün İnkârı Tezi” olarak adlandırılmıştır. Ölümün doktorların ve diğer uzmanların kontrolüne geçmesi insanları memnun etse de bunun bedeli ölen kişinin dışlanması olmuştur. Yas tutanların da iyiymiş gibi davranmaları gerekmiş, çünkü ölüm zaten ortadan kaldırılması gereken bir durum olarak görülmüştür. Böylelikle kamu hizmetleri ve toplumsal beklenti özel deneyimi ayaklar

altına almıştır (Walter, 1996, s. 197). Aries de; 18.yüzyıl ile birlikte ölümün dilden silinmeye başladığını, bir tabu haline geldiğini belirtmiştir. Bu çok temel bir değişikliği ifade etmektedir. *“Her ne kadar Orta Çağ’da ve sonrasında ölüm sıradan insanlar arasında günümüzdekinden daha fazla sese sahip olmasa da, bu ölümün bugünkü gibi bir tabu olmasından değil, bu sessizliğin ölüme duyulan fazla aşinalıktan kaynaklanmasındandır”* (Aries, 1974, s. 559-560). Ölümün modernleşmeyle beraber daha çok inkâr edildiğine ilişkin bu değerlendirmeler tartışılmıştır. Örneğin Kearn; mevcut olanın sözde ölümü reddeden bir kültür olduğunu, her gün medyanın ölüm hikâyeleri anlatarak, siyasi güce sahip olanların askeri hizmetler ya da yaşlı bakım hizmetlerine bütçe ayırarak, din adamlarının kürtaj gibi konular üzerine tartışarak ve bilim insanlarının dünyayı saran tehlikelerden bahsederek aslında hep ölümden bahsettiğini belirtmiştir (Kearn, 1989, s. xi-xii). Buna rağmen “ölüm” kelimesi “ağza alınmayacak” bir kelime olarak nitelendirilmektedir. İnsanlar ölmekte, bunun yerine; kaybedilmekte, aramızdan ayrılmakta, göçmekte, uykuya dalmakta, dinlenmektedir (Kearn, 1989, s. 31). Kellehear, durumun böyle olmasına rağmen “ölümün inkârı” bakış açısının belli sorunları olduğunu savunmaktadır; ölüm korkusu çoğunlukla yetişkinlere aittir ve insanlar ölümün kendisinden ziyade ölümden anladıkları şeyden korkmaya eğilimlidirler. Gerçek anlamda ölümden –bilinç halinin yitirilmesinden– korkmak nadir olmaktadır (Kellehear, 1984, s. 714-715).

Tartışmalar modern insanın ölümle olan ilişkisine dair bir fikir birliğine varamasa da, gerçek olan modernleşmenin ölüm ve yas tutma süreçleri üzerinde belli değişikliklere neden olduğudur. Günümüzün gittikçe teknolojikleşen modern toplumlarında ölüme dair algılar gittikçe artan ve küreselleşen düzeyde önemli ve benzer etkilere maruz kalmaktadır. Nasıl ki 20. yüzyıl, hem ölüm olgusu hem de onun toplumsal anlamları açısından sosyolojik araştırmalar için benzeri görülmemiş fırsatlar sunduysa (Riley, 1983, s. 192), 21. yüzyıl da yeni tartışma konuları açacaktır.

## Yas Üzerine

Ölüm ister doğal isterse doğal olmayan yollarla gerçekleşmiş olsun ortada olan temel bir durum “yoksunluk”tur. Sosyolojik olarak yoksunluk, keder, yas, ağıt gibi duygular; cenaze ve başsağlığı gibi törenlerle birlikte değerlendirilmektedir (Burcu, Akalın, 2008, s. 32). Kaybedilen kişinin ardından duyulan eksiklik kısa süreli de olsa toplumsal ritüellerle giderilmeye çalışılmaktadır. Ancak yas süreci büyük oranda yalnız bir süreci ifade etmektedir. Bu nedenle bireyin geçirdiği bu sürecin psikolojik değerlendirmeleri de oldukça önemlidir.

Yas kavramının kendisi aslında pek bir şeyi açıklamamaktadır. Yas, neyin, nasıl ve neden deneyimlediğini tam olarak açıklayamayacağı için, bireysel düzeyde dikkatli bir değerlendirmeyi gerektirmektedir (Kastenbaum, Moreman, 2018, s. 366). Flynn bu bağlamda yas tutmak (mourning) ve keder (grief) arasında bir ayrım yapmaktadır; yas tutmak üzüntü,

keder belirtilerinin dışı vurulduğu bir süreci – siyah giyinmek, ağlamak, dualar okumak gibi – ifade etmektedir. Keder ise; bir kaybın neden olduğu derin ve şiddetli sıkıntıyı ifade etmektedir. Flynn’e göre yas tutmanın iki farklı yönü vardır; mantık ve gizem. Mantık bedenın yıkanması, defin için hazırlanması, mezar gibi anı mekânlarının ayarlanması gibi süreçleri içerir. Yas tutmanın gizemi ise; sadece gizemlidir! Bilinemez, hakkında belki tahmin yürütülebilir o kadar (Flynn, 2007, s. 107-110). Yasın bireysel ve öznel bir süreç olduğuna dair kabulün nispeten yeni olduğunu söylemek mümkündür. Yas sürecinin klasik kabulleri Kübler-Ross ve Freud’un etkisinde şekillenmiştir. Kübler-Ross ve Kessler, yas tutmanın meşhur beş aşamasını ortaya koymuşlardır. Bu aşamalar aynı zamanda ölüm için de geçerlidir. İlk aşama olan inkar; yaşanan ilk şokla beraber mevcut gerçekliğin gerçekten yaşandığına inanamama durumudur. İkinci aşama olan sinirlenme; kişinin, sevdiği kişinin başına bunların gelmesine öfkelenmesidir. Üçüncü aşama olan pazarlık; genellikle Tanrı’yla girilen bir süreci ifade etmektedir. Kişi acıyı daha fazla hissetmek istemediği için her şeyi yapabileceğini belirterek farklı konularda pazarlık edebilir. Dördüncü aşama olan depresyonda; yas süreci kişiye daha derin şekilde nüfuz etmeye başlar. Kişi günlük aktivitelerini dahi yapmak istemez. Ve son aşama kabullenmedir. Bu aşama gerçekliğin kabul edilmesini ifade etmektedir. Bu kendini hatırlamak, kaybedilen kişi ile ilgili anıları biriktirmek gibi eylemlerle kendisini gösterebilmektedir (Kübler-Ross, Kessler, 2005, s. 21-33). Bu tezi indirgemeci bulan isimlerden Riley, yoksunluk sürecinin yaşanan kayıp sonrası fiziksel olarak rahatsızlanmak, sevilen kişiyi travmatik şekilde kaybetmek gibi bazı özel durumları içerebileceğini, bu nedenle farklı psikolojik ve sosyolojik değerlendirmelere gerek duyulabileceğini belirterek, birey özelinde değerlendirmelerin gerekliliğine dikkat çekmiştir (Riley, 1983, s. 202). Zara’nın da belirttiği üzere yas tepkilerini ve sürecini etkileyen faktörler arasında kaybedilen kişinin kim olduğu, kaybedilen kişiyle olan ilişkinin niteliği, kişinin nasıl öldüğü, gelenekselleşen yas tutma biçimleri, sosyoekonomik etkenler, yas tutan kişinin travmaları ya da kişisel özellikleri gibi birçok farklı değişken vardır (Zara, 201, s. 75-78).

Yas tutma sürecine ilişkin klasik yaklaşımın önemli diğer temsilcisi Sigmund Freud’dur. 1917 tarihli “Mourning and Melancholia” (*Yas ve Melankoli*) isimli makalesinde yas tutma sürecini normal kabul ederken bu süreçle karıştırılabilecek melankoliyi bir patoloji olarak görmüştür. Melankoli dış dünyadan bir kopmayı temsil etmekte, yas süreci de buna benzemektedir. Ancak yas sürecindeki birey zamanla yitirdiği kişiyle olan duygusal bağından kopmak durumunda kalmakta ve bir şekilde hayatına devam etmektedir. Melankolide de bir kayıp vardır, ancak bu kayıp yas tutan kişinin kaybı kadar net ifade edilemeyebilir. Yas ve melankoli arasındaki temel fark yas tutarken dünyanın bir süreliğine boş hale gelmesi, melankolide ise; bunun kişinin egosuna olmasıdır. Kişi kendi egosuna saldırmaya başlamakta ve kimseyle ilişki kurabilecek, kimseyi sevebilecek, kısaca hayatına devam edebilecek bakış açısını geliştirememektedir (Freud, 1917, s. 244-246). Görüldüğü üzere Freud’un yaklaşımına göre yas tutma sürecinin çözümü “devam etme”dir. Devam edememe durumu patolojiye neden olmaktadır. Carel, bu düşünceye meydan okuyarak hem yas tutmanın hem de melankolinin

merkezinde duygusal karmaşa ve anlamlandırmanın olduğunu, yas tutmanın basit bir şekilde yeni bir başlangıç yapmak için bir kısa yol olmadığını söylemiştir. Yas tutma süreci daha ziyade kaybedilen kişiyle olan ilişkinin hem yeni bağlarla hem de o kişinin olmadığı bir gerçeklikle yeniden müzakere edilmesidir (Carel, 2007, s. 81-82). Carel'in bu yaklaşımı yas tutmaya ilişkin güncel yaklaşımların iyi bir özetidir. Buna göre; kaybedilen kişiye dair içselleştirilen olumlu miras, hem bir kabullenmeyi hem de geride bırakmadan da olsa devam etmeyi mümkün kılmaktadır. Bu bakış açısı yas tutma sürecinin gittikçe daha kişisel düzeyde ele alınmasını temsil etmektedir. Kasher de benzer şekilde "life in hearts" (*kalplerdeki yaşam*) yaklaşımıyla ölenlerin, tıpkı hayatlarında yaşadıkları gibi yaşamaya devam ettiklerini, insanın hayatı boyunca kendi öyküsünü yazdığını ve bunu öldükten sonra sevdiklerinin devam ettirdiğini söylemektedir. Geride kalanlar kırılmış kalpleriyle ve sevdiklerinden geriye kalanlarla yetinerek yaşamaya devam etmek zorundadırlar (Kasher, 2004, s. 14).

Yasa getirilen klasik yaklaşımların ardından araştırmacılar artık kaybedilen kişiyle "sürdürülen bağlar"a odaklanmaktadır. Özellikle sosyal medya ve çevrimiçi anma siteleri bu yaklaşım üzerinde etkili olmuştur (Kastenbaum, Moreman, 2018, s. 380). Günümüzün teknolojik olanakları yas tutma sürecinin "nasıl olması" gerektiğine dair kabulleri daha da karmaşıktır. Sosyal medya bir yana, ölüm ve yasla doğrudan alakalı teknolojik geliştirmeler bir yana (thanabotlar, çevrimiçi anma siteleri gibi), insanların kaybettikleriyle bağlarını farklı şekillerde sürdürme olanakları söz konusudur. Özellikle sosyal medya özelinde yas tutmanın yeni yollarının insanlar tarafından farkındalıkla değil, eldeki olanakların içgüdüsel kullanımıyla ilerlediğini söylemek mümkündür. Gündelik hayatta kullanılan normalleşmiş teknolojiler, geçirilen insani süreçlere kolaylıkla adapte olabilmektedir. Bundan sonraki bölümde bu adaptasyonun farklı yönleri ele alınacaktır.

## Dijitalleşme, Ölüm ve Yas

"Ölüm hayatı sonlandırır, ilişkiyi değil"  
(Christensen, Sandvik, 2015, s. 68)<sup>1</sup>

Yapay zekâ gibi ileri teknolojik olanaklarla ölüm bir arada düşünüldüğünde, akla kolaylıkla ölümsüzlük arzusu gelebilmektedir. Bedenin ölümlülüğüne bir çözüm bulunamasa da zihnin ölümsüzlüğü için bulunabilir. Peki, insanın ölümsüzlük arzusu sadece teknoloji çağına mı mahsustur? Buben'a göre, insanın ölümü yenme çabasının tarihi oldukça eskidir. Öbür dünya ile ilgili dini inaçlardan, bir aile kurmaya kadar oldukça fazla eylem bu çabaya dâhil edilebilir. Beden çürüyecek olsa bile ruhun ve genlerin geleceğe miras kalması düşüncesi ideal olmuştur. İnsanoğlu bunun için yapılar inşa etmiş, sanattan edebiyata birçok eseri arkasında bırakmıştır. Günümüzde ise; insanlık kendisinden bir parçayı gelecek nesillere aktarmak için oldukça fazla olanağa sahiptir (Buben, 2015, s. 15). Bassett de benzer düşünülmektedir; ölümsüzlük arayışı yeni bir şey değildir; Mısır'ın muhteşem mozoleleri, insanoğlunun ölümlü yaşamlarının ötesinde nasıl



hatırlanmaya çalışıldığını göstermektedir. Benzer şekilde bugün de internet, hatırlanmak istenen ve internet bağlantısı olan herkese dijital bir miras bırakma ya da dijital yeniden canlandırma yoluyla ölümden sonra var olma olanağı sunmaktadır (Bassett, 2018, s. 2-3). Günümüzün teknolojik olanakları insanın ölümsüzlük idealinin yeni yolları olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu yolda gerçekleştirilebilecek eylemlerin sonuçları da bu gelişmelerle doğru orantılı olarak çok daha şaşırtıcı boyutlarda olabilir;

*İnternet artık kendisini hatırlanmanın ya da ölenlerle kurulan klasik etkileşim yollarının bir alternatifi olarak sunmaktadır. Ölümler siber uzayın bir yer olarak kazandığı anlam doğrultusunda “orada”dır... Genç nesillerin bilgisayar becerisiyle yetişmesi, ölümlerle sanal etkileşimin artması olasılığını da artırmaktadır. Ölümlerle sanal etkileşim ölüme ilişkin geleneklerimizde yer ettiğinde ne kazanacağız ya da ne kaybedeceğiz? Sanal gerçekliğe kendimizi ne kadar kaptırırsak ölümlü de boyutu ve yeri olmayan bir şey olarak görme eğilimimiz de o kadar artar. Yapay zekadaki ilerlemeler, insanları insanlardan ayırt edilemeyecek kadar mükemmel şekilde taklit eden programlar oluşturma olanağını vaat ediyor... Sanal evren, gerçek yaşam ve ölüm kadar karmaşık değildir ve karşılığında bizden pek bir şey istemeden kontrol yanılması sunar. Böylelikle ölüm en çok hoşumuza giden yerde saklanabilir: başka bir yerde (Kastenbaum, Moreman, 2018, s. 49-50).*

Ölümün sanal evrende saklanması, insana yüzleşmek istemediği bir gerçeklikle yeni baş etme yolları sunabilir. Bu anlamda ölüme dair geleneksel ya da modern farklı kaynaklardan getirilen anlayışlar hayal edilemeyecek ölçülerde değişebilir. Konuyla ilgili son zamanların en öne çıkan örneklerinden bir tanesi vefat etmiş ünlülerin hologram konserlerde yeniden sahneye çıkmasıdır. 2012 yılında Tupac Shakur’un sahnede Snoop Dogg’la hologramı aracılığıyla şarkı söylemesini, Amy Winehouse, ABBA, Whitney Houston gibi örnekler izlemiştir.<sup>2</sup> Öyle ki bu isimlerin hologram konserleri için biletler satışa sunulmaktadır.<sup>3</sup> Ünlü insanların yeni teknolojiler sayesinde “hayata dönmesi” şaşırtıcı olduğu ölçüde, söz konusu olan şov dünyası olunca olanaklar bağlamında normal karşılanabilmektedir. Ancak, yeni ticari girişimler her insan için bu olanağı satılabilir hale getirmeye çalışmaktadır.

Örneğin; Marius Ursache tarafından kurulan *Eternime*, dileyenlere kendi dijital verilerinden geliştirilmiş bir avatar ile dijital bir varlık olarak sonsuza kadar yaşama seçeneği sunmaktadır. Kurucu Ursache kendisini bu noktaya getiren süreci şu şekilde özetlemektedir:

*“Büyükannem, hayatının son yıllarında Alzheimer’la mücadele ettikten sonra dört yıl önce öldü. Vefatından kısa bir süre sonra, ondan sadece birkaç fotoğrafın ve anlattığı hikâyelere dair anılarının kaldığını fark ettim. Onunla daha fazla vakit geçiremediğim için kendime kızyordum ama aynı zamanda anneannemin hayat hikâyesinin geride sadece birkaç fotoğraf ve anı bıraktığını anlayınca hüsrana uğradım. Geriye kalan her şey sonsuza dek kaybolmuştu.”<sup>4</sup>*

Benzer şekilde *LifeNaut* da isteyenlere zihinlerini programlara aktararak dijital bir varlık olma teklifi götürmektedir.<sup>5</sup> 2018 yılında tanıtılan *DeadSocial* ise; vasiyet yazmaktan, sosyal



medya hesaplarına ne olacağına, bir anı sitesine, geride bırakılanlara mesajlara, elveda videosu çekmekten kendi cenazeni düzenlemeye kadar pek çok hizmet sunarak kişilerin öldükten sonraki süreçlerini organize etmelerini sağlamaktadır.<sup>6</sup> Ölümden sonrasını planlayarak insanın sevdikleriyle etkileşimini düzenlemesi fikri ölüme dair değişen algıların ilk göstergeleridir. Teknoloji, özelde de yapay zekâ bugün gerçek ile gerçek olmayan arasındaki farkları nasıl bulanıklaştırıyorsa, ölüm ve yaşam arasındaki sınırlar da bulanıklaşmaya başlamıştır. Bu tarz cümleler günümüz için iddialı cümleler gibi görünebilir, ancak ölümden sonra dijital yaşam üzerine ticari yatırımlar ve projelerin gün geçtikçe artacağını öngörmek çok da zor değildir.

Öldükten sonra dijital olarak var olmaya ilişkin en önemli tartışma konularından bir tanesi de sosyal medya hesaplarıdır. Ölmüş bir insanın sosyal medya hesaplarında var olmaya devam etmesi yukarıdaki örnekler gibi amaçlı bir eylemin sonu değil, gündelik hayatımızın vazgeçilmezlerinden olan sosyal medya kullanımının doğal bir sonucudur. Bu hem ölenler hem de geride kalanları ilgilendiren bir durumdur. Sosyal medya hesaplarının özellikle yas tutma süreçleriyle olan ilişkisi önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Yas tutma süreci aslında her zaman teknolojik olarak desteklenmiştir. İnsanlık kaybettiği için mezarlıklar, anıtlar inşa etmiş, onların fotoğraflarını asmış, mektuplarını, günlüklerini okumuş, videolarını izlemiş, seslerini dinlemiştir. Teknolojiler geliştikçe, yas tutma şekillerimiz de değişmektedir. Özellikle sosyal medya çağında ölenlerin doğum günlerini Facebook hatırlatmakta, Google fotoğraflar eski fotoğrafları bildirebilmektedir. Bir anlamda ölümler internet üzerinden geride kalanlara musallat olmaktadır. Ancak bu durum sadece pasif bir deneyim değildir. Geride kalanlar da eski konuşmaları okuyabilmekte, sosyal medya hesaplarını ziyaret edebilmekte, ölenleri hatırlamak için çevrimiçi olanakların tüm zenginliğini kullanabilmektedirler. İnsanın sosyal medya hesapları aracılığıyla hayatını belgeleme dürtüsü muazzam bir arşiv üretmektedir. Artık sosyal medya hesaplarının birer kamusal anma alanı olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlar ölenlerden karşılık alamayacaklarını bilseler de bunu yapmaktadırlar (Krueger, Osler, 2022, s. 223). Walter da benzer şekilde, “Communication Media and the Dead: from the Stone Age to Facebook” (*İletişim Araçları ve Ölümler: Taş Devri’nden Facebook’a*) isimli makalesinde, ölmüş insanların sosyal varlığının o toplumun iletişim teknolojileriyle olan yakın ilişkisine dikkat çekmektedir. 19. yüzyıldan bu yana gelişen medya teknolojileri, fotoğraflar, videolar gibi ölmüş olanları yaşayanlara bağlayan yeni yollar bulmuştur. Dijital teknolojiler de yeni olanaklar sağlamaktadır. Bu iletişim teknolojilerinin, ölmüş olan kişinin sosyal varlığını belirleyen tek unsur olduğu anlamına gelmemekle beraber, yeni olanaklar sağladığını göstermektedir (Walter, 2015, s. 228). Kısaca ölüm gerçekten de ilişkiyi değil, hayatı sonlandırmaktadır. İnsanlar kaybettiğiyle tarih boyunca bir şekilde iletişim kurma yolları bulmuşlardır. Bu iletişimin yeni teknolojilerle nereye varacağı merak konusudur.

Günümüzde dijitalleşme ve yas tutma ilişkisi üzerine tartışmalar sadece sosyal medya hesaplarıyla sınırlı değildir. İnsanlar öldüklerinde arkalarında her türlü şey bırakabilmektedirler; bunlar mülk, fotoğraflar, ev gibi maddi şeyler olabildiği gibi, günümüzde artık akıllı telefonlar,

dizüstü bilgisayarlar, tabletler gibi eşyalar da olabilmektedir (Segerstad, Bell, Yeshua-Katz, 2022, s. 1). “Eğer teknoloji dijital benliklerin yaşamını ölümün ötesine taşıyabiliyorsa, bu yas tutanlar için ne anlama gelmektedir?” (Segerstad, Bell, Yeshua-Katz, 2022, s. 3) sorusunu soran Segerstad, Bell ve Yeshua-Katz geride bırakılan dijital cihazlar üzerine bir araştırma yapmışlardır. Araştırmanın sonucunda; yas tutma sürecinde bu cihazların iki şekilde kullanıldığı görülmüştür. İlk olarak yas tutan bireyler kaybettikleri kişinin son zamanlarını anlamlandırmak için bu cihazları kullanmaktadırlar. İkinci olarak kaybettikleri kişinin hayatıyla ilgili yeni şeyler öğrenerek, dijital destek bilgiler aracılığıyla yeni anılar yaratmaktadırlar. Dolayısıyla kaybedilen kişi dijital kalıntıları aracılığıyla bir evrim-değişim sürecine girmektedir. Kaybedilen kişinin eşyalarıyla bu şekilde kurulan ilişki aynı zamanda “ikincil kayıp” denilen durumun yaşanmasına neden olabilmektedir. Cihazların kaybolması ya da sosyal medya hesaplarının şifrelerinin unutulması, yazılımsal hatalar, hesapların silinmesi gibi durumlar geride kalanların ikinci bir kayıp yaşamasına neden olabilmektedir (Segerstad, Bell, Yeshua-Katz, 2022, s. 7). Bir anlamda geride bırakılan dijital materyaller yas tutanlar tarafından kendi duygusal ihtiyaçlarına göre kullanılmaktadır. Araştırmacıların değindiği “ikincil kayıp” önemli görünmektedir. İster dijital cihazlar ister sosyal medya hesapları özelinde olsun bunların yitimi yas tutanlar için olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir. 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde oldukça büyük üzüntüye neden olan depremlerin ardından da konuyla ilgili örnekler yaşanmıştır. Özellikle kaybedilen insanların WhatSapp’ta süren varlıkları hem acı verici olmuş hem de geride kalan yakınlarının yas sürecine dâhil olmuştur. Bazı örneklerde kişiler kaybettikleri ailelerine mesaj yazmaya devam etmiştir. Depremden 120 gün sonra kaybettikleri yakınlarının WhatSapp’tan ayrılma bildirimleri geride kalanlar için üzüntü verici olmuştur.<sup>7</sup>

Savin-Baden, Burden ve Taylor da dijital ölümsüzlüğü ölümden sonra aktif ya da pasif varlık gösterme üzerinden ele almaktadırlar. Buna göre; öldükten sonra yapay zekâ destekli dijital varlık olmak “iki yönlü ölümsüzlük” olarak adlandırılabilirken, sadece sosyal medyada kalmak “tek yönlü ölümsüzlük” olarak adlandırılabilir (Savin-Baden, Burden, Taylor, 2017, s. 178-179). Şimdiye kadar bahsedilen örnekler “tek yönlü ölümsüzlük”e örnek verilebilirken, thanabotlar gibi yapay zekâ destekli sohbet botu teknolojileri hayatta kalanlarla aktif iletişime giren “iki yönlü ölümsüzlük”e örnek gösterilebilir. Yas tutma sürecinde dijital teknolojilerin kullanımının olumlu ya da olumsuz sonuçlarına ilişkin araştırmaların fazlalığı thanabot gibi teknolojilerin kabul görüp görmeyeceğine dair önemli öngörülerini sağlayabilmektedirler. Örneğin Tal Morse, İsrail’de yaptığı araştırmada ölümden sonra iletişim için dijital teknolojilerin kullanımına karşı tutumu incelemiştir. Araştırma sonuçları göstermektedir ki; kullanıcıların çoğu ölümden sonra süren bir tür etkileşime inansalar da, ölümlerle bu şekilde iletişim kurma fikrini reddetmiştir. Araştırmaya katılanların yarısı bunu saygısızlık olarak nitelendirmiştir. İnsanların yabancıları oldukları uygulamalara özellikle ölmüş insanların taklit edilmesi unsuru da eklenince olumsuz yaklaştıkları görülmektedir. Araştırma sonuçları aynı zamanda insanların çevrimiçi aktiviteleri arttıkça bu etkileşime

katılma konusunda daha istekli olabileceklerini göstermiştir. Dolayısıyla daha fazla insan dijitalleştiğçe bu teknolojilerin önündeki engellerin de kalkacağını söylemek mümkündür. Ancak olumlu yaklaşımlar açısından önemli bir nokta veri üzerinde kontrol sahibi olmak istemeleridir. Son olarak; Yahudi olmayanların konuya daha olumlu yaklaşması da dinin etkili bir faktör olduğunu, kültürel farklılıkların belirleyici olduğunu göstermektedir (Morsea, 2023, s. 25-28). Dolayısıyla yas sürecinde dijital cihazlar, sosyal medya platformları ya da sonraki bölümde ele alınacak olan thanabotların aldığı rolü etkileyen birçok faktör olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca mevcut örnekler göstermektedir ki, konuyla ilgili teknolojik gelişmeler çeşitlilik göstermektedir. Tal Morsea'nın değindiği üzere; hâlihazırda *Black Mirror*'ın "*Be Right Back*" (*Hemen Döneceğim*) senaryosunun belli bileşenleri günümüzde yerini almıştır (Morsea, 2023, s. 4).

## Yapay Zekânın Etkisi; Thanabotlar

"Sen sadece kendinin kırpıntısın.

Bir geçmişin falan yok.

Sen, O'nun düşünmeden sergilediği bazı şeylerin bir temsiliisin ve bu yeterli değil"

Martha<sup>8</sup>

Sohbet botu; İngilizce gibi doğal bir dilde insan kullanıcısıyla etkileşime girebilen ya da "sohbet edebilen" bir yazılım sistemidir (Shawar ve Atwell'den aktaran Io, Lee, 2017, s. 457). 1966 yılında Joseph Weizenbaum tarafından psikoterapist olarak geliştirilen ilk sohbet botu *ELIZA*'dan bu yana yapay zekâda yaşanan gelişmeler bu botları dönüştürmüştür (Jiménez-Alonso, Brescó de Luna, 2022, s. 467). *ELIZA*'dan sonra *A.L.I. C.E.* ve *Mitsuku* gibi örnekler çıkmış, yapay zekâ destekli dil işleme teknolojilerinin kullanılmasıyla, günümüzde e-ticaretten, asistanlığa, müşteri hizmetlerinden, dil öğrenme uygulamalarına ve ruh sağlığı botlarına kadar pek çok alanda bu botlar etkili olmaya başlamıştır (Io, Lee, 2017, s. 457). Sohbet botlarının bir türü olan thanabot ise; ölen kişinin verileriyle tasarlanmış bottur. Ayrıca deadbot (*ölübot*) ve digital ghost (*dijital hayalet*) olarak da adlandırılmaktadır. Thanabot ismi ölüm üzerine çalışan disiplin tanatolojiden gelmektedir (Henrickson, 2023, s. 3). Tanatolojinin kelime kökü ise Yunan mitolojisinde yer alan ölüm tanrısı Thanatos'tan gelmektedir.<sup>9</sup>

Konuyla ilgili önemli bir örnek olan *Black Mirror* dizisinin 2. sezon 1. bölümü olan "*Be Right Back*" (*Hemen Döneceğim*) ölüm, yas ve dijital izler hakkında çarpıcı distopik senaryosuyla oldukça ilgi görmüştür. Bölümde kısaca eşini ani şekilde kaybeden Martha'nın yas süreci ve bir arkadaşı tarafından önerilen bir thanabot uygulamasıyla tanışması anlatılmaktadır. Ön yargılarına rağmen uygulamayı indiren ve ölmüş eşi Ash'in thanabotu ile konuşmaya başlayan Martha, sonunda eşinin fiziksel bir klonunu sipariş edecek kadar süreci ilerletir. Yapay zekâ klonun aslında eşinin sosyal medya hesaplarında paylaştıklarından ibaret, onu sadece memnun etmeye çalışan, yüzeysel, insani hesaplamalardan yoksun ve

programlanmış yapısı Martha'yı hayal kırıklığına uğratar. Martha bu hikâyenin sonunda ne ondan vazgeçebilir ne de onu ölmüş eşinin yerine koyabilir. Thanabot teknolojisi bölüm boyunca yas sürecini sekteye uğratan, Martha tarafından bile başlarda şüpheyle karşılanan, sonra bağımlılığa evrilen ve sonunda hayal kırıklığına neden olan bir teknoloji olarak resmedilmiştir. Öyle ki bir sahnede yanlışlıkla telefonunu düşüren Martha'nın telefonun diğer ucunda olan ölmüş eşinin thanabotunu kaybetme korkusu "ikincil kayıp" duygusuna örnek gösterilebilir. Senaryo her ne kadar distopik ve sıra dışı dursa da hikâye aslında çok da yeni değildir. Kearl, "Endings: A Sociology of Death and Dying"de (*Bitişler: Ölüm ve Ölmenin Sosyolojisi*) 1984 yılından bir haberi örnek vermiştir; karısını kaybeden yaşlı bir adam yedi sene boyunca onu yatağında, parmağında yüzüğünü dahi çıkarmayarak saklamıştır (Kearl, 1989, s. 476). Tabi ki bu patolojik bir örnektir. Ancak bu adamın eşiyle bağıni sürdürmesinin tek yolu onun bedenini saklamak olmuştur. Onunla iletişimini sürdürebileceği ya da bedeninin kopyasını alabileceği bir teknoloji onun zamanında bulunmamaktadır. Martha eşinin ölmüş bedenine benzer bir eylemde bulunmayacaktı, ancak, hâlihazırda mevcut olan bir teknoloji onu eşinin bedeninin kopyasını almaya itmiştir. Bu benzerlik önemlidir. O da tıpkı yaşlı adam gibi eşinin (klon da olsa) bedenini çevresinden saklamıştır. Kısaca, yeni bir teknoloji niyet edilmemiş bir eylemin nedeni olmuştur. O nedenle söylenebilir ki; thanabot uygulamalarının bir seçenek olarak sunulması, bir gün yaygınlaşması ve normalleşmesinin önünü açabilir.

40

Konuyla alakalı günümüzden birkaç örnek vermek doğru olacaktır. Thanabot olarak tasarlandıktan sonra bir ruh sağlığı uygulaması olarak popüler olan *Replika* uygulamasının arkasında da bir yas hikâyesi vardır. *Replika*'nın yaratıcısı Eugina Kuyda kaybettiği en yakın arkadaşının verileriyle bir sohbet botu yazılımı yazmıştır. 2017 yılında doğan bu uygulama günümüzde on milyondan fazla indirilmiş, oldukça popüler bir ruh sağlığı uygulamasıdır.<sup>10</sup> Possati, yapay zekânın psikanalitiğini yaptığı değerlendirmesinde, *Replika* uygulamasının arkasındaki travmatik deneyime odaklanmaktadır. Freud'un yas ve melankoli arasında çizdiği sınırlara dikkat çekerek bu durumun melankoliye olan yakınlığından bahsetmektedir (Possati, 2023, s. 8). Thanabotların en güncel örneklerinden bir diğeri ise; Jason Rohrer'in kurucusu olduğu *Project December*'dir. İstenilen kişiyle konuşma vaadi sunan proje başlarda sadece bir sohbet botu olsa da şimdi "Simulate the Dead" (*Ölüyü Taklit Et*) sloganını kullanarak bu amaca da hizmet etmektedir.<sup>11</sup> Sevgilisini zamansız bir şekilde kaybeden Joshua Barbeau nişanlısı Jessica'nın verilerini kullanarak bu uygulamayı kullanmaya başlamıştır.<sup>12</sup> Bu şekilde bir thanabot elde eden Joshua'nın bu durumu kurucu Jason Rohrer'in de dikkatini çekmiştir. Reddit'te Joshua'nın Jessica ile olan konuşmasını gösteren paylaşımı gören Jason, "daha önce bunu yapmayı düşünmediğini, ihtimallerden (iyi anlamda) ürktüğünü" belirtmiştir.<sup>13</sup> *Replika* ve *Project December* örnekleri göstermektedir ki; uygulama thanabot olarak tasarlanıp farklı amaçlarla yaygınlaşabildiği gibi, o amaçla tasarlanmasa da bir kullanıcının etkisiyle thanabot türüne de evrilebilmektedir. Bir diğeri örnekte 2016 yılında James Vlahos vefat eden babasının arkasından bir sohbet botu geliştirmiş ve adını "dadbot" (*bababot*) koymuştur.<sup>14</sup> Vlahos daha

sonrasında *HereAfter AI*'ı geliştirmiştir. Uygulama kullanıcısıyla hayatı hakkında sohbet ederek, sevdiklerine miras bırakmasına olanak sağlamaktadır.<sup>15</sup>

Günümüzde yapay zekâ destekli thanabotlar “iki yönlü ölümsüzlük” kavramıyla değinildiği üzere, kaybedilen kişinin aktifliğini talep etmektedir. Ölen kişinin verilerinden onun bir dijital kopyasını yaratmak esas amaçtır. Bu veriler kişinin sosyal medya hesaplarından, maillerinden, internet kullanımından, kısaca dijital olarak bıraktığı izlerden elde edilmektedir. Ancak, kamuya açık olan sosyal medya platformları gibi mecraların verilerinden faydalanmalarına rağmen thanabotlar, özel ve bireysel kullanım için geliştirilmişlerdir. Bu da kullanıcılara belli boşlukları doldurma olanağı vermektedir (Henrickson, 2023, s. 8). Dolayısıyla burada durum kişinin akıllı telefonunu kurcalamak, Spotify listesini dinlemek ya da Facebook duvarına yazmak gibi değildir. Ölen kişiyle yeni bir ilişki kurulmakta, iletişim hayatta kalan tarafından istenilen yöne çekilebilmektedir. Kaybedilen kişiye sosyal medya hesabından mesaj atmakla onunla bir bot aracılığıyla konuşmak arasındaki temel fark; ilkinde kontrolün sadece hayatta kalanda olmasıdır. Konuşmanın yazılı ya da sesli olarak somut hale gelmesi yas tutan ile yitirilen kişi arasındaki ilişkiye bir maddilik katmaktadır. Bu da bir gerçeklik yanılması neden olabilmektedir (Jiménez-Alonso, Bescó de Luna, 2022, s. 473). Bu hayatta kalan kişinin karşısındakinin “gerçekten” yitirdiği kişi olduğu inancına sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak, geride kalan tarafından yönlendirilen bu yeni ilişki yas tutma süreçlerinin öznel olması nedeniyle her bireyde farklı etkilere neden olabilir. Bu bağlamda thanabotların olası etkilerine dair olumlu ya da olumsuz pek çok yorum yapmak mümkündür. Kimileri bunun yas sürecine olumsuz etki edeceğini belirtirken, kimisi kişiden kişiye değişecek şekilde olumlu etkileri olabileceğini belirtmektedir. Olumsuz değerlendirmelerin en büyük savunusu; sevilen birini yapay olarak “canlı tutmanın” veya onu dijital ortamda yeniden yaratmanın, yasin ve kabullenmenin doğal sürecini engelleyebileceği yönündedir (Minsky'den aktaran Hutson, Ratican, 2023, s. 5). Bir diğer kaygı nedeni ise bu botların ölen insanları ne ölçüde temsil edebileceğidir (Elder, 2020, s. 6). Krueger ve Osler ise; sohbet botlarının yas sürecinde kullanılmasını olumlu karşılamaktadırlar. İnsanlığın teknolojinin yardımını yas süreçlerinde zaten eskiden beri aldıkları kabulünden yola çıkarak, “sürdürülen bağlar” yaklaşımı açısından sevdiklerini yitirenlerin eşzamanlı bir şekilde onlarla iletişim kurabilmelerinin faydalı olabileceğini belirtmektedirler. Bunun hem yitirilen kişiyle paylaşılmış olan alışkanlıklar ve dünya görüşünün farklı şekilde de olsa sürdürülmesini, hem de duyguların düzenlenmesini sağlayabileceğini belirtmektedirler. Önemli bir nokta bu botları kullanmayı seçen insanların karşısındakinin “tam anlamıyla” o kişi olmadığını zaten biliyor olmalarıdır (Krueger ve Osler, 2022). Elder da benzer şekilde, yas tutan kişilerin rasyonel olamayacakları ve onları kendilerinden korumak gerektiği düşüncesinin sakıncalı olduğunu belirtmektedir. Konuyla ilgili ön yargılar geliştirmeden önce modern yas anlayışının gözden geçirilmesi gerektiğini, thanabotlarla iletişim kurmanın farklı bireyler üzerinde etkisinin ölçülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Elder, 2020, s. 22-23). Kısaca her birey

farklı şekilde yas tutmaktadır, bu nedenle thanabotların kullanımı da kişiden kişiye farklılık gösterecektir (Henrickson, 2023, s. 13). Walter'ın da (2015) belirttiği gibi yas tutmanın ve anmanın geleceğinin nasıl olacağı konusunda kesin yargılara varmak çok da akılselim değildir. Thanabotların kullanımına ilişkin olumlu ya da olumsuz yargılara varmaktan ziyade, uygulamanın olası faydaları ve zararlarına ilişkin iyi çıkarımlar yapmak bu teknolojinin ilerleyeceği yön açısından önemlidir.

## Sonuç

İster psikolojik ister sosyolojik boyutlarıyla ele alınsın ölüm, insanın kaçındığı bir durumdur. Aynı zamanda ölüm, ölmek ve yas gibi durumlara karşı geliştirilen düşünce ve kalıplar bireyden bireye, kültürden kültüre farklılık gösterebilmektedir. Dolayısıyla ölüm ve yas kavramlarıyla ilgili değerlendirmeleri bu farklılıkları gözden kaçırmadan yapmak gereklidir. “Ölüm Üzerine” ve “Yas Üzerine” bölümlerinde değinildiği üzere her sosyolojik olgu gibi ölüm ve yas kavramları da zamanla değişikliğe uğramaktadır. Günümüzde teknolojinin kazanmaya başladığı etkinlik bu değişiklikleri daha hızlı, daha öngörülemez ve daha tartışmalı hale getirebilmektedir. Yapay zekâ, insandan bağımsız bir teknoloji değildir ve thanabot gibi yapay zekâ teknolojilerinin gideceği yönü belirlemek insanlığın görevidir.

42

Sonuç olarak; thanabot teknolojisinin ölen bireyden çok geride kalan bireyler için tartışmalı etkileri olabileceğini söylemek mümkündür. Yas süreci bireysel ve kendine özgü bir süreçtir. Bu nedenle her birey için farklı bir deneyimdir ve gösterilen tepkiler bireyseldir (Bildik, 2013, s. 224). Bu bağlamda thanabot kullanımının bireyden bireye farklılık göstereceğini ve bazılar için olumlu etkileri olacağını kestirmek zor değildir. Ancak, yine de bu teknolojinin tartışmalı yanlarının daha ön plana çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Olası sorunlar açısından bakıldığında thanabotlarla ilgili karşılaşılabilecek ilk sorun, “iki yönlü ölümsüzlüğün” getirebilecekleriyle ilgilidir. Dijital olarak var olmaya devam edenlerin ne oranda kendileri olacakları tartışmalıdır. Bireylerin çevrimiçi kimliklerinin gerçek hayattaki kimliklerinden farklılığı göz önüne alındığında, dijital izlerden faydalanmanın o insanı ne oranda temsil edeceği sorusu akla gelmektedir. Özellikle yas tutanların bu konuda yaşayabilecekleri hayal kırıklıklarını iyi hesaplamak gereklidir. Herkesin bu uygulamalara atfettiği anlamların aynı olmayacağı düşünülürse bu husus önemli görünmektedir. Bu nedenle bu teknolojiler özelinde bir Turing Testi geliştirilmesinin gerekliliğine yapılan vurgu önemlidir (Ahmad'dan aktaran Jiménez-Alonso, Bresco de Luna, 2022, s. 472). Test, temsil ettiği kişiye saygı açısından da kendisini kanıtlamalıdır.

Olası ikinci sorun “ikincil kayıp” yaşama riskidir. Ölen kişinin geride bıraktığı dijital mirasın kalıcılığı tartışmalıdır. Veriler silinebilir, telefonlar kırılabilir ya da şifreler unutulabilir. Thanabotlar açısından değerlendirildiğinde de mevcut algoritmaların güvenliği önem kazanmaktadır. *Replika* uygulaması bir thanabot olmasa da 2023 Şubat ayında gerçekleşen bir güncelleme sonrası kullanıcıları tarafından oldukça tepki toplamıştır.<sup>16</sup> Yapay zekâ arkadaşlarının güncellemeler yüzünden garip davranmasını sorun eden kullanıcıların,

mevzu ölmüş bir yakınları olsaydı verecekleri tepkiyi hayal etmek zor değildir. Bu nedenle bu uygulamaların yazılımsal açıdan güvenliğini sağlamak oldukça önemlidir. Bunların yanında bu olanakların kimler için olacağı da tartışılabilir. Kuşaklar açısından bakıldığında dijital göçebelerin dijital yerlilere göre daha az avantaja sahip olduğu görülmektedir. Facebook gibi sosyal medya hesapları insana bir tür kalıcılık sağlıyorsa, bunları hiç kullanmamış olanlara ne olacaktır? İnternet çağında ölen birisi internetten önce ölen birisine göre daha mı gerçektir? (Kastenbaum, Moreman, 2018, s. 398). Kuşakların yanında dijital bölünme açısından da aynı sorular sorulabilir.

Sorunların en önemli temas noktalarından bir tanesi de konunun ticari boyutudur. Çalışmada örnekleri verildiği üzere dijital ölümsüzlük için girişimler başlamış, thanabotlar hizmete sunulmaya başlanmıştır. Bu teknolojilerin olası etkileri tam olarak ortaya konmadan ticari kazanç elde etmek amacıyla reklamının yapılması ve tüketiminin teşvik edilmesi birçok soruna yol açabilir. Bu uygulamaları kullanacak kişilerin ruh sağlığı ve yaşı gibi öznel durumlarının kontrol edilmesi önemlidir. Son sorun ise; böyle bir çalışmanın karşılaştığı ilk sınırlılıkla ilgilidir. Literatüre bakıldığında tartışmaların, araştırmaların ve tarihsel bağlamın büyük oranda Batı toplumları üzerinden ele alındığı görülmektedir. Her ne kadar aynılaşan dünyada teknolojinin belli etkilerini genellemek mümkün olsa da, ölüm ve yas geleneklerden, dini inaçtan ve ritüellerden beslenen kavramlardır. Bu nedenle yapay zekâ destekli teknolojilerin ölüm ve yas üzerine etkisi ve kullanım potansiyeli ile ilgili araştırmaların daha kapsayıcı olacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir.

- 1 <https://mindet.dk/public/ eski sloganı olan bu cümle ilgili makaleden alınmıştır. Erişim Tarihi: 24.11.2023>
- 2 <https://theconversation.com/holograms-and-ai-can-bring-performers-back-from-the-dead-but-will-the-fans-keep-buying-it-202431 Erişim Tarihi: 01.12.2023>
- 3 <https://abbavoyage.com/ Erişim Tarihi: 01.12.2023>
- 4 <https://medium.com/@mariusursache/the-journey-to-digital-immortality-33fcbd79949 Erişim Tarihi: 20.11.2023>
- 5 <https://www.lifenaut.com/ Erişim Tarihi: 20.11.2023>
- 6 <https://deadsocial.org/features/about-us Erişim Tarihi: 01.12.2023>
- 7 <https://twitter.com/nehiiirakakus/status/1667960821568110594>  
<https://twitter.com/marasilancom/status/1667826519828320258 Erişim Tarihi: 14.11.2023>
- 8 *Black Mirror* dizisinin 2. Sezon, 1. Bölümü olan “*Be Right Back*”te karakter Martha’nın eşinin yapay zekâ kopyasına söylediği sözleri ifade etmektedir.
- 9 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/thanatology#:~:text=In%20Greek%20mythology%2C%20Thanatos%20was,English%20in%20the%20mid%2D1800s Erişim Tarihi: 19.12.2023>
- 10 <https://play.google.com/store/apps/details?id=ai.replika.app&hl=tr&gl=US Erişim Tarihi: 25.12.2023>
- 11 <https://projectdecember.net/ Erişim Tarihi: 25.12.2023>
- 12 <https://www.iflscience.com/project-december-the-ai-chatbot-people-are-using-to-talk-to-the-dead-60493 Erişim Tarihi: 25.12.2023>
- 13 [https://www.reddit.com/r/ProjectDecember1982/comments/izdvmz/i\\_dont\\_think\\_even\\_jason\\_rohrer\\_knows\\_the\\_power\\_of/ Erişim Tarihi: 25.12.2023](https://www.reddit.com/r/ProjectDecember1982/comments/izdvmz/i_dont_think_even_jason_rohrer_knows_the_power_of/ Erişim Tarihi: 25.12.2023)
- 14 <https://www.cbc.ca/radio/tapestry/aging-better-dadbot-1.5282568/from-dad-to-dadbot-one-man-s-attempt-to-capture-human-essence-in-ai-1.5282575 Erişim Tarihi: 25.12.2023>
- 15 <https://www.hereafter.ai/ Erişim Tarihi: 25.12.2023>
- 16 Konuyla ilgili tepkiler <https://www.reddit.com/r/replika/comments/1110ria/update/ linkindeki örnekte görülebilir. Erişim Tarihi: 25.12.2023>



## Kaynakça

- af Segerstad, Y. H., Bell, J., ve Yeshua-Katz, D. (2022). A sort of permanence: Digital remains and posthuman encounters with death. *Conjunctions*, 9(1), 1-12.
- Ariès, P. (1974). The reversal of death: changes in attitudes toward death in Western societies. *American Quarterly*, 26(5), 536-560.
- Artut, S. (2014). *Teknoloji-insan birlikteliği*. Ayrıntı Yayınları.
- Bassett, D. J. (2018). Digital afterlives: From social media platforms to thanabots and beyond. *Death and Anti-Death*, 16, 200.
- Bauman, Z. (2000). Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri. (çev. Nurgül Demirdöven). Ayrıntı Yayınları.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Buben, A. (2015). Technology of the dead: Objects of loving remembrance or replaceable resources?. *Philosophical Papers*, 44(1), 15-37.
- Burcu, E., ve Akalın, E. (2008). Ölüm olgusu üzerine sosyolojik tartışmalar. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (8), 29-54.
- Carel, H. (2007). Death and the other: The ambivalence of mourning. *Dying and Death* içinde (s. 81-89). Brill.
- Elder, A. (2020). Conversation from BEYOND THE GRAVE? A Neo-Confucian ethics of chatbots of the dead. *Journal of Applied Philosophy*, 37(1), 73-88.
- Erbuğ, E. (2021). Ölüm sosyolojisi: Geleneksel ve modern toplumda ölümün toplumsal anlamları. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, (8).
- Flynn, M. P. (2007). Death and mourning: Logistics and mystery. *Dying and Death* içinde (s. 107-117). Brill.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Freibach-Heifetz, D. (2007). Grace towards the dead. *Dying and Death* içinde (pp. 91-106). Brill.
- Freud, S. (1917). Mourning and melancholia. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 14(1914-1916), 237-58.
- Gorer, G. (1955). The pornography of death. *Encounter*, 5(4), 49-52.
- Henrickson, L. (2023). Chatting with the dead: the hermeneutics of thanabots. *Media, Culture & Society*, 01634437221147626.
- Hutson, J., ve Ratican, J. (2023). Life, death, and AI: Exploring digital necromancy in popular culture—Ethical considerations, technological limitations, and the pet cemetery conundrum. *Metaverse*, 4(1).
- Io, H. N. ve Lee, C. B. (2017). Chatbots and conversational agents: A bibliometric analysis. *2017 IEEE International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management (IEEM)* içinde (s. 215-219). IEEE.
- Jiménez-Alonso, B. ve Brescó de Luna, I. (2022). Griefbots. A new way of communicating with the dead?. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 57(2), 466-481.
- Kasher, A. (2004). Life in the heart. *Making Sense Of: Dying and Death* içinde (s. 11-30). Brill.

- Kastenbaum, R., ve Moreman, C. (2018). *Death, Society, and Human Experience*. Routledge.
- Kearl, M. C. (1989). *Endings: A Sociology of Death and Dying*. Oxford University Press.
- Kellehear, A. (1984). Are we a 'death-denying' society? A sociological review. *Social science & medicine*, 18(9), 713-721.
- Krueger, J., ve Osler, L. (2022). Communing with the dead online: chatbots, grief, and continuing bonds. *Journal of Consciousness Studies*, 29(9-10), 222-252.
- Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve Ölmek Üzerine*. (çev. Ekin Uşşaklı). April Yayıncılık.
- Kübler-Ross, E., ve Kessler, D. (2005). *On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss*. Simon and Schuster.
- Moore, C. C., ve Williamson, J. B. (2003). The universal fear of death and the cultural response. *Handbook of death & dying*, 1, 3-13.
- Morsea, T. (2023). Digital necromancy: users' perceptions of digital afterlife and posthumous communication technologies. *Information, Communication & Society*, 1-17.
- Possati, L. M. (2023). Psychoanalyzing artificial intelligence: The case of Replika. *AI & Society*, 38(4), 1725-1738.
- Refslund christensen, D., ve Sandvik, K. (2015). Death ends a life not a relationship: Timework and ritualizations at Mindet. dk. *New Review of Hypermedia and Multimedia*, 21(1-2), 57-71.
- Riley Jr, J. W. (1983). Dying and the meanings of death: Sociological inquiries. *Annual Review of Sociology*, 9(1), 191-216.
- Rossetto, K. R., Lannutti, P. J., ve Strauman, E. C. (2015). Death on Facebook: Examining the roles of social media communication for the bereaved. *Journal of Social and Personal Relationships*, 32(7), 974-994.
- Ruivenkamp, G., Jongerden, J. ve Öztürk, M. (2010). *Teknoloji ve toplum*. Kalkedon.
- Sağır, A., ve Canayaz, M. (2023). Bir ölüm sosyolojisi çalışması: Sosyal medyada ölüme yüklenen anlamlar. *Kesit Akademi*, 8(31), 319-349.
- Savin-Baden, M., Burden, D. ve Taylor, H. (2017). The ethics and impact of digital immortality. *Knowledge Cultures*, 5(2), 178-196.
- Walter, T. (1996). Facing death without tradition. In *Contemporary issues in the sociology of death, dying and disposal* (pp. 193-204). Palgrave Macmillan UK.
- Walter, T. (2015). Communication media and the dead: from the Stone Age to Facebook. *Mortality*, 20(3), 215-232.
- Zara, A. (2011). Kayıplar, yas tepkileri ve yas süreci. *Yaşadıkça*, 73, 90.

#### Çevrimiçi Referans Linkleri

<https://abbavoyage.com/> Erişim Tarihi: 01.12.2023

<https://deadsocial.org/features/about-us> Erişim Tarihi: 01.12.2023

<https://medium.com/@mariusursache/the-journey-to-digital-immortality-33fcbd79949> Erişim Tarihi: 20.11.2023

<https://mindet.dk/public/> eski sloganı olan bu cümle ilgili makaleden alınmıştır. Erişim Tarihi: 24.11.2023

<https://play.google.com/store/apps/details?id=ai.replika.app&hl=tr&gl=US> Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://projectdecember.net/> Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://theconversation.com/holograms-and-ai-can-bring-performers-back-from-the-dead-but-will-the-fans-keep-buying-it-202431> Erişim Tarihi: 01.12.2023

<https://twitter.com/marasilancom/status/1667826519828320258> Erişim Tarihi: 14.11.2023

<https://twitter.com/nehirkarakus/status/1667960821568110594> Erişim Tarihi: 14.11.2023

<https://www.cbc.ca/radio/tapestry/aging-better-dadbot-1.5282568/from-dad-to-dadbot-one-man-s-attempt-to-capture-human-essence-in-ai-1.5282575> Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://www.hereafter.ai/> Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://www.iflscience.com/project-december-the-ai-chatbot-people-are-using-to-talk-to-the-dead-60493> Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://www.lifenaut.com/> Erişim Tarihi: 20.11.2023

<https://www.merriam-webster.com/dictionary/thanatology#:~:text=In%20Greek%20mythology%2C%20Thanatos%20was,English%20in%20the%20mid%2D1800s> Erişim Tarihi: 19.12.2023

[https://www.reddit.com/r/ProjectDecember1982/comments/izdvmz/i\\_dont\\_think\\_even\\_jason\\_rohrer\\_knows\\_the\\_power\\_of/](https://www.reddit.com/r/ProjectDecember1982/comments/izdvmz/i_dont_think_even_jason_rohrer_knows_the_power_of/) Erişim Tarihi: 25.12.2023

<https://www.reddit.com/r/replika/comments/1110ria/update/> Erişim Tarihi: 25.12.2023